

УДК 929:

Заматасва Ольга Вікторівна
науковий співробітник,
Національний історико-археологічний
заповідник “Кам’яна Могила”
(смт Мирне, Запорізька область, Україна)
stonegrave@ukr.net

Olha V. Zamatayeva
Research fellow,
National historical and archeological reserve
“Stone Tomb”
(Myrne, Zaporizhzhia region, Ukraine)

БОРИС ДМИТРОВИЧ МИХАЙЛОВ – АРХЕОЛОГ ТА МУЗЕЙНИК
(26.03.1936 – 27.12.2008)

BORYS DMYTROVYCH MYKHAYLOV – ARCHAEOLOGIST AND MUSEUM WORKER
(MARCH 26, 1936 – DECEMBER 27, 2008)

Анотація

У статті розглядається постать Б. Д. Михайлова – археолога й музейника, історіографа та видавця, поважного вченого та популяризатора науки. Б. Д. Михайлов був засновником і першим директором Національного історико-археологічного заповідника “Кам’яна Могила”. У статті окреслено його внесок у вивчення петрогліфів унікальної пам’ятки первісного мистецтва Кам’яна Могила та археології півдня України.

Предметом дослідження стали життєвий шлях та науково-дослідницька діяльність вченого-археолога, історика-красознавця, який зробив значний вклад у розвиток вітчизняної історичної науки.

Ключові слова: Б. Д. Михайлов, Кам’яна Могила, петрогліфи, музейний комплекс.

Summary

The article deals with the personality of B. D. Mykhaylov as an archeologist and museum worker, historiographer and publisher, a serious scientist and popularizer of science. B. D. Mykhaylov was the founder and the first director of the National historical and archeological reserve “Stone Tomb”. The article notes his contribution to the study of petroglyphs of the unique site of the primitive art Stone Tomb and archeology of Southern Ukraine.

The subject of the research is the life-way and research activity of the scientist-archaeologist, historian-ethnologist, who made a significant contribution to the development of the national historical science.

Key words: B. D. Mykhaylov, Stone Tomb, petroglyphs, museum complex.

Нині у вітчизняній історіографії немає узагальнювальних праць, присвячених багатогранній діяльності відомого українського вченого, археолога, музейника Бориса Дмитровича Михайлова. Ця обставина підсилює актуальність обраної теми, дозволяє здійснити цілісне дослідження про людину, яка зробила істотний внесок у розвиток вітчизняної історичної археологічної науки, а також виявити нові риси особистості вченого, осмислити його наукову і творчу спадщину.

Рушійною силою подій є певна людина як первинна основа всієї цивілізаційної системи. Розгляд головної дійової особи в контексті історичного розвитку не можливий без концентрації уваги на ментальних факторах особистості у всій сукупності їх проявів. Біографічний жанр є специфічним видом дослідження, адже через призму долі окремих видатних діячів чіткіше проступають прихована суть явищ і неповторна атмосфера часу. Творчий шлях ученого – це пошуки, радість відкриттів, набуття і втрати. Небагатьом, хто долає труднощі, вдається залишитися в науці і стати в ній визнаним авторитетом. Насичений працею життєвий шлях Б. Д. Михайлова тісно пов’язаний зі становленням його яскравої особистості як визнаного вченого-археолога та фундатора-музейника.

Б. Д. Михайлов – засновник і перший директор Національного історико-археологічного заповідника “Кам’яна Могила”, заслужений працівник культури України, доктор філософії в галузі історії, автор монографій, багатьох наукових та науково-популярних книг про надзвичайну пам’ятку давньої культури України – Кам’яну Могили, а також численних наукових статей і публікацій із археології півдня України. До заслуг цієї непересічної людини належить внесок у розвиток українського музейництва, створення багатьох музейних експозицій з історії та археології.

Б. Д. Михайлов народився 26 березня 1936 р. в м. Мелітополь Запорізької обл. Тяжке воєнне та повоєнне дитинство, яке випало на його долю, сформувало вольовий характер та любов до рідного краю. Після закінчення в 1967 р. Харківського державного університету історик-археолог усе своє подальше життя присвятив обраній професії.

З 1970 р. робота вченого пов’язана з Мелітопольським краєзнавчим музеєм, де він спочатку працював старшим науковим співробітником, а з вересня 1971 р. обійняв посаду директора цього закладу, де він зробив значний вклад у музейне будівництво Мелітопольщини та Запорізького краю. За керівництва Б. Д. Михайлова в Мелітопольському музеї були створені нові відділи та експозиції, філії в м. Токмак, смт Михайлівка, понад 50 народних музеїв у селах Запорізької обл. Однак основну увагу в своїй діяльності директор приділяв науковим дослідженням. Його публікації у періодичних виданнях на

краєзнавчу тематику зацікавлювали читачів історією рідного краю, осмисленням її ролі в минулому Батьківщини.

Напружена та дуже ефективна наукова діяльність Бориса Дмитровича була тісно пов'язана із проведенням тривалих експедиційних робіт. У 1971–1986 рр. він очолював низку археологічних експедицій із вивчення пам'яток давньої історії на території Північного Приазов'я. Під час польових розкопок Б. Д. Михайлов виявив здатність відшукувати стародавні стоянки в різних ландшафтних ситуаціях і досліджувати їх, знаходячи оптимальні методичні підходи для отримання максимуму інформації. Завдяки цим роботам підвищився ступінь археологічної вивченості означеного регіону та була створена дуже потужна археологічна експозиція в Мелітопольському музеї. Серед знахідок Б. Д. Михайлова – перші пам'ятки епохи пізнього палеоліту у Північно-Західному Приазов'ї (Каштаєва Балка та Секіз-І), дюнна стація раннього неоліту (с. Прилуківка на р. Молочна), поселення неолітичного часу (с. Семенівка), розкопки курганів епохи міді та бронзи. Результатом багатьох досліджень у Північному Приазов'ї стало опублікування наукових праць у академічних та університетських виданнях України та інших країн. У той самий час Борис Дмитрович захопився вивченням видатної пам'ятки первісного мистецтва Кам'яна Могила, розташованої поблизу м. Мелітополь Запорізької обл.

Б. Д. Михайлов вперше детально вивчив численні архівні матеріали з історії виникнення Мелітополя та виклав результати свого дослідження у статті “До 200-річчя м. Мелітополя”, опублікованій в “Українському історичному журналі” в 1984 р. У вказаній розвідці вчений обґрунтував 1784 р. як дату заснування міста.

За час перебування Б. Д. Михайлова на посаді директора Мелітопольського краєзнавчого музею було відкрито три нові експозиції: природа, археологія, історія міста та району, що дозволило згаданому закладу культури стати одним із провідних та кращих музеїв України. Відтоді краєзнавчий музей був не тільки носієм науково-історичних знань, а й провідною базою для проведення семінарів, стажування музейних працівників України. В 1985 р. Міністерством культури СРСР Б. Д. Михайлова нагороджено значком “За відмінну роботу”.

Справою всього життя вченого, як вже згадувалося, стала археологія, дослідження унікальної пам'ятки первісного мистецтва Кам'яна Могила, які сформували Бориса Дмитровича як провідного фахівця з вивчення стародавніх наскельних зображень. У 1983–2006 рр. він проводив розкопки пагорба Кам'яна Могила, результатом яких стало відкриття 17 нових гротів та печер із петрогліфами із 68 відомих нині. Особливо серед них вирізняються печери № 36–6 (печера Бізона) та № 60 (печера Кози) з пізньопалеолітичними зображеннями мамонта, птаха бізона, коней. Саме ці об'єкти дозволили встановити нижню межу існування наскельної творчості Кам'яної Могили. Б. Д. Михайлов вперше на Кам'яній Могилі виявив мезолітичні мальовничі зображення самця і самки оленя, лучника та жінки, а в одному із гротів виявив унікальну скульптуру епохи бронзи – голову ведичного дракона Врітру. Вагомим фактом стала знахідка пісковикових плит із зображенням стародавніх “письмен”, які датуються VI – поч. V тис. до н. е.

Хороші організаторські здібності Бориса Дмитровича та його ініціативність сприяли створенню Державного історико-археологічного музею-заповідника “Кам'яна Могила”, де вченого було призначено директором. За короткий час заповідник перетворився на справжній науково-освітній заклад культури.

Постановою від 27 грудня 2001 р. державний історико-археологічний музей-заповідник “Кам'яна Могила” визнано об'єктом культурної спадщини та внесено в Державний реєстр нерухомих пам'яток України. У 2007 р. Кам'яна Могила стала Державним історико-археологічним заповідником, а указом Президента України № 815 від 10 вересня 2008 р. заповіднику “Кам'яна Могила” надано статус Національного. Нині до Кам'яної Могили з різних куточків України та з-за кордону приїжджають численні туристи.

Багато часу присвятив Борис Дмитрович зокрема будівництву музейного комплексу “Кам'яна Могила”. На території заповідника розташована будівля музею “Первісне мистецтво Кам'яної Могили”, де зібрані унікальні експонати історії жителів південних степів від епохи пізнього палеоліту до часів бронзи й середньовіччя. В експозиції музею розкрито історію людства, появу перших малюнків і розвиток наскельного живопису. У вітринах музею виставлені численні експонати стародавнього мистецтва й матеріальної культури, що характеризують господарство та побут наших предків: знаряддя праці, керамічний посуд, зброя, чуринги. Особливе місце посідають наскельні малюнки – петрогліфи, що увічнюють духовну культуру й вірування давніх жителів степу.

Протягом тривалого часу Б. Д. Михайлов збирав колекцію стародавньої скульптури – антропоморфні стели та половецьких кам'яних баб, які стали основою для створення лапідарію заповідника.

Результатом дослідницької роботи вченого стало видання понад 100 наукових статей і публікацій в Україні та за кордоном, а також монографій “Петрогліфи Кам'яної Могили” (1994, 1999, 2005), “История города Мелитополя” (1998), “Мелитополь: природа, археология, история” (2002, 2006), “Подземный «Эрмитаж» Приазовья” (1998, 2005, 2007), “Загадки древнего Герроса” (2009), збірки наукових статей “Каменная Могила и её окрестности” (2003, 2006, 2008).

Визначною подією в науковому житті країни було видання монографії Б. Д. Михайлова “Петрогліфи Кам'яної Могили”, де він уперше запропонував тлумачення різноманітних зображень Кам'яної Могили. Слід зазначити, що є низка публікації, пов'язаних із Кам'яною Могилою, зокрема, й монографічного характеру. Їхніми авторами є О. М. Бадера, М. Я. Рудинський, В. М. Даниленко, В. М. Гладилін – археологи, які працювали на цій пам'ятці. Спираючись на попередні дослідження, Б. Д. Михайлов поставив певну мету – зібрати та зрозуміти петрогліфи Кам'яної Могили із залученням всебічних джерел – археології, історії, літератури, етнографії, щоб збагнути духовний світ стародавньої людини, яка залишила власний слід на камені. Відомий український археолог С. Ж. Пустовалов у своїй передмові до монографії (2005) Б. Д. Михайлова глибоко проаналізував і дав високу оцінку цій науковій роботі: “Уже впродовж двох століть Кам'яна Могила привертає увагу дослідників-археологів. Останні тридцять років цю видатну пам'ятку наполегливо вивчає Борис Дмитрович Михайлов. Талановитий учень В. М. Даниленка, він зробив дуже багато для того, щоб виявити нові зображення в цьому визначному явищі світової культури. Зокрема, він розкопав палеолітичні місцезнаходження поблизу Кам'яної Могили і знайшов нові зображення мамонтів, бізонів, птахів у самому святилищі, які довели пізньопалеолітичний вік найдавнішого шару

зображень. Велике наукове значення мають відкриті Б. Д. Михайловим знаки писемності, які споріднені з консонантними абетками давнього Близького Сходу. Загалом, ця книжка є найповнішим зібранням відкритих у Кам'яної Могили зображень¹. У згаданій монографії Кам'яна Могила постала перед читачем у всій своїй різноманітності як найдавніший культовий центр, що функціонував протягом багатьох тисячоліть і був сполучною ланкою у первісному мистецтві Західної Європи та Азії. Саме завдяки науковим працям Б. Д. Михайлова ця пам'ятка посіла гідне місце в культурній спадщині нашої країни. Монографія “Петрогліфи Кам'яної Могили” стала підґрунтям дисертації, яку дослідник захистив у 2005 р., здобувши ступінь доктора філософії в галузі історії.

Борис Дмитрович був принциповим і авторитетним науковцем, у працях якого відчувалося знання археологічних джерел, самостійність висновків і широкі узагальнення. Він постійно висував власні оригінальні концепції, дотримуючись традиційних принципів класичної історичної науки: не популяризувати неперевірені, неаргументовані гіпотези. Нині, коли ми прагнемо знайти власне коріння, а також визначити національну ідею, дослідження Б. Д. Михайлова можна вважати цілком актуальними і особливо своєчасними.

В 2003 р. дослідник видав фотоальбом “Кам'яна Могила – світова пам'ятка стародавньої культури в Україні”, який став “Книгою 2004 року”. Вперше в яскравому нарисі видані унікальні петрогліфи (рисунок на камені) і “письмена” Кам'яної Могили із Південної України. Різноманітні фотографічні ілюстрації наочно знайомлять читача загалом із духовною і матеріальною культурою давніх мешканців Північного Приазов'я, які населяли український степ від епохи кам'яного віку (XX–XVI тис. до н. е.) до епохи бронзи й пізнішого часу.

За останні три роки свого життя вчений завершив дві фундаментальні монографії “Священный брак в духовной культуре древних народов Евразии” та “Загадки древнего Герроса”. Книги Б. Д. Михайлова мають величезну популярність. Легкість пера, ясність викладу матеріалу – от що вигідно вирізняє роботи Бориса Дмитровича й викликає в людей зацікавлення його публікаціями.

Багатопланова й цілеспрямована наукова діяльність вченого отримала заслужене визнання в Україні та за кордоном. Б. Д. Михайлов був учасником 51-ї Північноамериканської антропологічної конференції (Канада, Саскатун, 1993), конференцій у Львові (1994), Москві (1990, 1996, 2005), Кишеневі (1995), Тирасполі (1996), Кемерово (1998), Харкові (1999), Києві (2002). Його запрошували на міжнародні конгреси вчених до Італії, Іспанії, Португалії, Китаю.

У 1996 р. ім'я Б. Д. Михайлова, як відомого вченого сучасності внесли до енциклопедичного довідника “Хто є хто”, виданого в Італії (1996), а в 1999 р. – до Міжнародного довідника видатних людей XX ст. “Життя славетних”, виданого в 2000 р. Американським біографічним інститутом при Конгресі США.

Дослідницька робота вченого була відзначена багатьма нагородами. В серпні 1991 р. Указом Президії Верховної Ради України Б. Д. Михайлову присвоєно почесне звання “Заслужений працівник культури України”. За збереження історико-культурної спадщини, високий професіоналізм Міністерством культури та мистецтв України у 2001 р. науковця нагороджено Почесною відзнакою. Адміністрація Президента України відзначила багаторічну працю вченого ювілейними медалями “10 років незалежності України” та “15 років незалежності України”. У 2008 р. Указом Президента України Б. Д. Михайлова нагороджено орденом “За заслуги” III ступеня.

У планах Бориса Дмитровича було багато ідей і проєктів щодо підняття на світовий рівень Національного історико-археологічного заповідника “Кам'яна Могила”. Завдяки його зусиллям археологічний комплекс Кам'яна Могила претендує до внесення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (у 2006 р. пам'ятка увійшла до Попереднього списку цієї міжнародної організації).

Б. Д. Михайлов користувався повагою в колі науковців, істориків-археологів, колективу заповідника. Він навчав співробітників музейній справі, методиці її ведення, намагався прищепити науковий інтерес до дослідницької роботи, підтримував молодих працівників у всіх починаннях.

Колеги цінували розум Бориса Дмитровича, чіткий погляд на речі, масштабність мислення, уміння вирішувати проблеми та, звичайно, величезні знання, якими він володів. Наукова і творча спадщина Б. Д. Михайлова дозволили йому стати вченим високого рангу, автором відкриттів, вагомість і значення яких тільки зростають із плином часу й надалі будуть визначальним орієнтиром для наступних поколінь вчених.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлов Борис Дмитрович. Біобібліографічний покажчик / Уклад.: Н. Михайлова, І. Шершньова. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 40 с.
2. Михайлов Б. Д. Загадки Древнего Герроса: историко-географические этюды. Монография. – Київ: Такі справи, 2009. – 144 с.
3. Михайлов Б. Д. Мелитополь: природа, археология, история. – Запорожье: Дикое поле, 2006. – 280 с.
4. Михайлов Б. Д. Каменная Могила и её окрестности: Сборник научных статей. – Запорожье: Дикое поле, 2008. – 256 с.
5. Михайлов Б. Д. Кам'яна Могила – світова пам'ятка стародавньої культури в Україні. Фотоальбом. – Київ: Такі справи, 2003. – 152 с.
6. Михайлов Б. Д. Петрогліфи Кам'яної Могили. Семантика. Хронологія. Інтерпретація. Монографія. – Київ: МАУП, 2005. – 296 с.
7. Михайлов Б. Д. Подземный “Эрмитаж” Приазовья. – Київ: Такі справи, 2007. – 160 с.

1 Михайлов Б. Д. Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація. – Київ, МАУП, 2005. – С. 3–4.

REFERENCES

1. Mykhaylov Borys Dmytrovych. Biobibliohrafichni pokazhchyk / Uklad.: N. Mykhaylova, I. Shershniova. – Zaporizhzhya: Dniprovskiy metalurh, 2006. – 40 s.
2. *Mikhaylov B. D. Zagadki Drevnego Gerrosa: istoriko-geograficheskie etyudy. Monografiya.* – Kyiv: Taki spravy, 2009. – 144 s.
3. *Mikhaylov B. D. Melitopol: priroda, arkeologiya, istoriya.* – Zaporozhie: Dikoe pole, 2006. – 280 s.
4. *Mikhaylov B. D. Kamennaya Mogila i eyo okrestnosti: Sbornik nauchnykh statey.* – Zaporozhie: Dikoe pole, 2008. – 256 s.
5. *Mykhaylov B. D. Kamyana Mohyla – svitova pamyatka starodavnioi kultury v Ukraini. Fotoalbom.* – Kyiv: Taki spravy, 2003. – 152 s.
6. *Mykhaylov B. D. Petrohlify Kamyanoi Mohyly. Semantyka. Khronolohiya. Intepretatsiya. Monografiya.* – Kyiv: MAUP, 2005. – 296 s.
7. *Mikhaylov B. D. Podzemnyi “ermitazh” Priazovya.* – Kyiv: Taki spravy, 2007. – 160 s.

Перелік ілюстрацій

Рис. 1. Б. Д. Михайлов (26.03.1936 – 27.12.2008).

Рис. 2. Б. Д. Михайлов. Розчищення петрогліфів у гроті Кам’яної Могили.

Рис. 3. Кам’яна Могила – пам’ятка первісного мистецтва.

Рис. 4. Музейний комплекс “Первісне мистецтво Кам’яної Могили”.

Рис.1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4